

ТЕМА 8. АРАБСЬКИЙ ХАЛІФАТ

1. Утворення Арабського Халіфату.
2. Особливості суспільного ладу Халіфату.
3. Державний лад Арабського Халіфату.

1. Утворення Арабського Халіфату.

Арабський Халіфат, як державне утворення, виник в 7 ст., в результаті об'єднання арабських племен. Ядром держави став Аравійський півострів.

Процес виникнення державності у арабів безпосередньо пов'язаний з виникненням світової релігії іслам. В свою чергу виникнення ісламу тісно пов'язано з іменем Мухаммеда (Магомета), якого вважають засновником цієї релігії, а отже засновником арабської держави.

Основні етапи утворення Арабського Халіфату:

- кін 6 - поч. 7 ст. - “прозріння” Мухаммеда, які були ним зафіксовані в Корані і являли собою основні постулати нової релігії. Мухаммед, який назвав себе пророком, мотивуючи отриманими “інструкціями” зверху, обґрунтував необхідність переходу від політеїзму до монотеїзму, з встановленням культу єдиного бога - Аллаха. Встановлення єдиного культу передбачало також припинення міжплемінної ворожнечі, з наступною консолідацією всіх арабських племен і утворення єдиного державного організму. Окрім цього було зазначено, що іслам розвивається на основі іудаїзму і християнства, уточнюючи їх, і не суперечить їм.
- 622 р. - Мухаммед разом зі своїми соратниками вимушений покинути Мекку (столицю держави), і перебраться в Медину, оскільки його заклики до соціальної справедливості, відпущення рабів, встановлення виплат бідним тощо, визвали невдоволення купців і аристократії.
- Поступове формування доктрини ісламу, згідно з якою релігійна влада невід'ємна від світської і є її основою. У зв'язку з цим іслам вимагав однакового підкорення богу, пророку і тим, хто наділений владою.

- 20-30 рр. 7 ст. - утворення мусульманської общини в Медині, побудова першої мечеті, встановлення порядку богослужіння, обрядів. Поступово община перетворилася з соціально-релігійного в державне утворення, в якому Мухаммед був духовним, військовим, цивільним лідером, верховним суддею тощо.
- формування привілейованої касты, до складу якої увійшли найближчі родичі та наближені до Мухаммеда. Представники цієї групи наділялися виключними правами на владу.
- 7-8 ст. - Після смерті пророка його послідовники завершили територіальне об'єднання держави (Ближній Схід, Середню Азію, Північну Африку, Іспанію).

Основні періоди розвитку Ісламської держави:

- 1) 661-750 – дамаскський період (династія Оммієдів);
- 2) 750-1258 - багдадський період (династія Аббасидів).

2. Особливості суспільного ладу Халіфату.

Характерні риси мусульманського суспільного ладу:

- домінування державної власності на землю над іншими формами;
- велика кількість державних рабів з широким використанням їх праці в державному господарстві (іригаційні споруди, копальні, майстерні);
- основним обов'язком особисто вільного селянства була сплата ренти на користь держави;
- релігійно-державна регламентація всіх сфер суспільного життя, яка нагадувала тоталітарний державний режим;
- відсутність чітко виражених суспільних груп;
- відсутність особливого статусу міст, пов'язаного з наданням пільг і переваг.

Оскільки основним параметром, який визначав правовий статус особи, було віросповідання (а точніше належність до ісламу), в арабській державі можна було виділити дві основні категорії - мусульмани та не мусульмани (зиммії). До останньої категорії належали, як правило, підкорені народи та

переселенці. Спочатку відношення до підкорених народів було відрізнялось достатньою терпимістю: вони зберігали самоуправління, мову, мали власні суди. Однак поступово проходило обмеження їх прав: взаємовідносини, в які вони вступали з мусульманами, регулювалися нормами мусульманського права, вони були позбавлені права на шлюб з мусульманами, мали сплачувати важкий поземельний та подушний податок, утримувати арабську армію тощо.

Оремо слід зазначити, що з часом почали розвиватись процеси ісламізації (насадження нової релігії) та арабізації (поширення арабської мови та переселення арабів на завойовані території), які носили частково добровільний, частково насильницький характер.

Основною ознакою арабської держави та суспільства було майже повне ототожнення держави з релігією, релігійних норм з правовими, належності до мусульманства з належністю до арабської нації. Таким чином, в період Арабського халіфату термінами “мусульманин” і “араб” позначали майже одну сутність.

3. Державний лад Арабського Халіфату.

На першому етапі розвитку халіфат являв собою відносно централізовану теократичну монархію.

Главою держави був халіф, який поєднував у своїх руках духовну (імагат) та світську (емірат) владу. Влада халіфа вважалася неподільною і необмеженою. Халіфи обиралися мусульманською аристократією із свого складу, однак поступово їх влада перетворилася на спадкову. Спадкування влади проходило за заповітом, який складався при житті халіфа. Право на верховну владу отримували лише чоловіки.

Головною посадовою особою в державі був візир, який вважався першим помічником халіфа, виконував його безпосередні розпорядження, контролював діяльність центральних та місцевих адміністративних органів, був командувачем війська. Окрім візира, найвищими посадовими особами були:

начальник особистої варты халіфа, керівник поліції та головний контролер, який здійснював функції нагляду за законністю діяльності всіх чиновників.

Центральними органами державної влади були дивани, які здійснювали галузеве управління. Серед основних диванів потрібно виділити наступні: військовий диван - контролював оснащення та озброєння армії, здійснював функції по комплектуванню збройних сил солдатами; диван внутрішніх справ - контролював фінансові органи, які займалися збором податків і інших доходів, вів статистичні дані про населення тощо; диван поштової служби - відав доставкою пошти та державних вантажів, керував дорожнім господарством та інфраструктурою, ремонтом доріг, колодязів. Окрім цього фін виконував функції органу безпеки.

В територіальному відношенні країна була розділена на провінції (емірати), які в свою чергу склалися з міст та сіл. Місцева влада здійснювалася еміром, який був намісником, що призначався халіфом. Емір концентрував адміністративно-фінансові, військові та поліцейські повноваження. Еміри призначалися, як правило, з числа наближених осіб до халіфа або із представників місцевої знаті. Найближчими помічниками емірів були наїби. На рівні низових ланок устрою функції державної влади нерідко виконували духовні керівники общин шейхи.

Судова влада в халіфаті була відокремленою від адміністративної, що на той час було доволі прогресивним явищем. Однак судова система була безпосередньо пов'язана з церквою. Верховним суддею в країні вважався халіф, який був вправі здійснити розгляд або переглянути будь-яку справу. Фактично найвищою судовою інстанцією в країні була колегія найвищих представників духовенства, яка здійснювала перегляд рішень, а також виконувала судово-адміністративні функції: призначала нижчестоящих суддів (каді), визначала межі їх юрисдикції тощо.

Місцевими судовими органами були каді, які розглядали усі категорії справ, наглядали за виконанням судових рішень, посвідчували заповіти і угоди, перевіряли законність землекористування тощо. При винесенні рішення каді

керувалися релігійними нормами викладеними в Корані і на їх основі, керуючись власною свідомістю виносили рішення.

Армія в Арабському Халіфаті відіграла важливу роль, що було пов'язано з основною задачею халіфів - завоювання якнайбільшого територіального простору, з метою поширення ісламу. В країні було встановлено військовий обов'язок всіх повнолітніх чоловіків. Починаючи з сер 8 ст., арабська армія почала поділятися на дві частини: добровільну і постійну. Кожна з частин управлялася окремим полководцем.

Не дивлячись на тоталітарно-теократичний характер державного режиму, Арабський Халіфат не зміг довгий час існувати як централізована держава. Починаючи з 9 ст., в державному механізмі відбулися докорінні зміни, які фактично перетворили Халіфат у федерацію окремих еміратів, засновану на духовному єднанні. Процес децентралізації відзначився наступними ознаками:

- була зменшена світська влада Халіфа; більша частина владних повноважень була передана до рук Візира - заступника Халіфа. Візир керував державним апаратом і був непідконтрольний Халіфу, що перетворило його у фактичного керівника державою;
- духовна влада Халіфа теж перестала бути абсолютною, оскільки він її ділив разом з Головним кадї, який опікувався судовою системою, освітою, наукою.
- постійно зростаюча роль армії, яка перетворилася на професійне ополчення. В результаті військові начальники нерідко скидали з престолу неугодних Халіфів і передавали владу іншим підконтрольним особам.
- посилилися сепаратистські тенденції в провінціях, де влада емірів стала майже повністю незалежною від центру. Еміри володіли власним військом, фінансовими ресурсами, державним апаратом. В кращому випадку еміри визнавали духовну владу Халіфа, а інколи і зовсім вважали себе незалежними від центру у всіх відношеннях.

Починаючи з 10 ст., влада світська Халіфа обмежується частиною Ірану та Іраку, а з 13 століття, після захоплення Багдаду монголами, резиденція Халіфа переноситься до Каїру, де він продовжує виконувати функції духовного

лідера по відношенню до всіх мусульман аж до 16 ст. З 16 ст. функції Халіфа привласнили собі правителі Туреччини.